

ROZWÓJ GOSPODARCZY ZIEM POLSKICH W XII–XIII WIEKU

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jaka była struktura społeczna monarchii wczesnopiastowskiej?
2. Do jakich zmian doszło w gospodarce europejskiej w XI–XIII w.?

■ PRZYCZYNY OŻYWIENIA GOSPODARCZEGO

Od powstania monarchii piastowskiej do końca XII w. na ziemiach polskich powoli postępował nierównomierny wzrost gospodarczy. Stopniowo stabilizowało się osadnictwo i rosło zaludnienie. Zapoczątkowano wymianę pieniężną. Dotychczasowe podgrodzia przekształcały się w osady typu miejskiego. Ich mieszkańcy zajmowali się handlem oraz rzemiosłem. W XII w. istniało już ok. 250 targów, ośrodków wymiany lokalnej i ponadregionalnej. Pieczę nad nimi sprawowali książęta, którzy określali zasady ich funkcjonowania oraz gwarantowali bezpieczeństwo.

Wzrost aktywności gospodarczej na ziemiach polskich nastąpił w okresie rozbicia dzielnicowego. Był związany z upowszechnianiem na ziemiach polskich głównie przez nowych osadników z Europy Zachodniej systemu trójpolówki i nowych żelaznych narzędzi rolniczych oraz zwiększeniem liczby hodowanych zwierząt. Uzyskiwane dzięki tym zmianom nadwyżki żywności wpłynęły na wzrost zaludnienia, a w dalszej kolejności na intensyfikację ruchu osadniczego i pozyskiwanie nowych terenów pod uprawę. Na ziemiach polskich przyrost naturalny postępował jednak zbyt wolno, dlatego należało szukać innych metod zdobywania nowych poddanych. Zakładanie nowych osad przy pomocy jeńców wojennych okazało się niewystarczające, choćby za względu na słabość militarną państwa. Początkowo nowe tereny zagospodarowywano poprzez zwiększanie obciążeń wolnej ludności albo osadzanie na niej niewolnej czeladzi lub przybyszów z innych regionów. Działania te jednak były niewystarczające.

Na początku XIII w. książęta i możnowładcy nadal posiadali nieużytki, których nie byli w stanie zagospodarować z powodu braku poddanych. Możliwym zależało na zwiększeniu liczby osadników oraz zakładanych przez nich gospodarstw lub warsztatów rzemieślniczych,

Zwierciadło saskie, czyli zbiór praw zwyczajowych obowiązujących w średniowiecznej Saksonii, rozpowszechnił się w Polsce dzięki licznym tłumaczeniom. Na ilustracjach zdobionych jeden z tych kodeksów przedstawiono sytuacje z różnych dziedzin regulowanych prawem, m.in. składanie przysięgi sądowej i pracę na polu pana.

■ miniatury, Niemcy, XIV w.

ponieważ wiązało się to ze wzrostem ich dochodów. Z tego powodu część właścicieli ziemskich zaczęła obniżać wysokość danin i wymiar posług, aby zachęcić ludność do osiedlania się w nowych majątkach. Chłopi wykorzystywali tę sytuację i opuszczali zamieszkiwane dotychczas osady w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Powstała nowa grupa ludności chłopskiej, tzw. **wolni goście**, którzy byli wędrującymi po kraju zbiegami. W XII w. na ziemiach polskich upowszechnił się zwyczaj osadzania ich w majątkach na podstawie umów gwarantujących wolność osobistą, określających warunki dzierżawy ziemi, ale też rygorystycznie ograniczających możliwość odsprzedania gospodarstw lub ich opuszczenia.

Ważnym elementem przemian gospodarczych w Polsce był rozwój wielkiej własności ziemskiej, powiązany z upowszechnieniem się **immunitetów**. Moźnowładcy – zarówno świeccy, jak i duchowni – otrzymywali je w zamian za poparcie udzielane księżętom walczącym w XII–XIII w. o władzę w podzielonym kraju. Immunitety **ekonomiczne** całkowicie lub częściowo zwalniały dobra możnych z ciężarów nakładanych na mocy prawa książęcego, a **prawne** wyłączały spod jurysdykcji władcy mieszkańców danych posiadłości. W ten sposób prawo sądenia i egzekwowania kar sądowych przechodziło na właścicieli ziem. Mogli oni również sami ustalać wysokość podatków.

■ KOLONIZACJA NA PRAWIE NIEMIECKIM

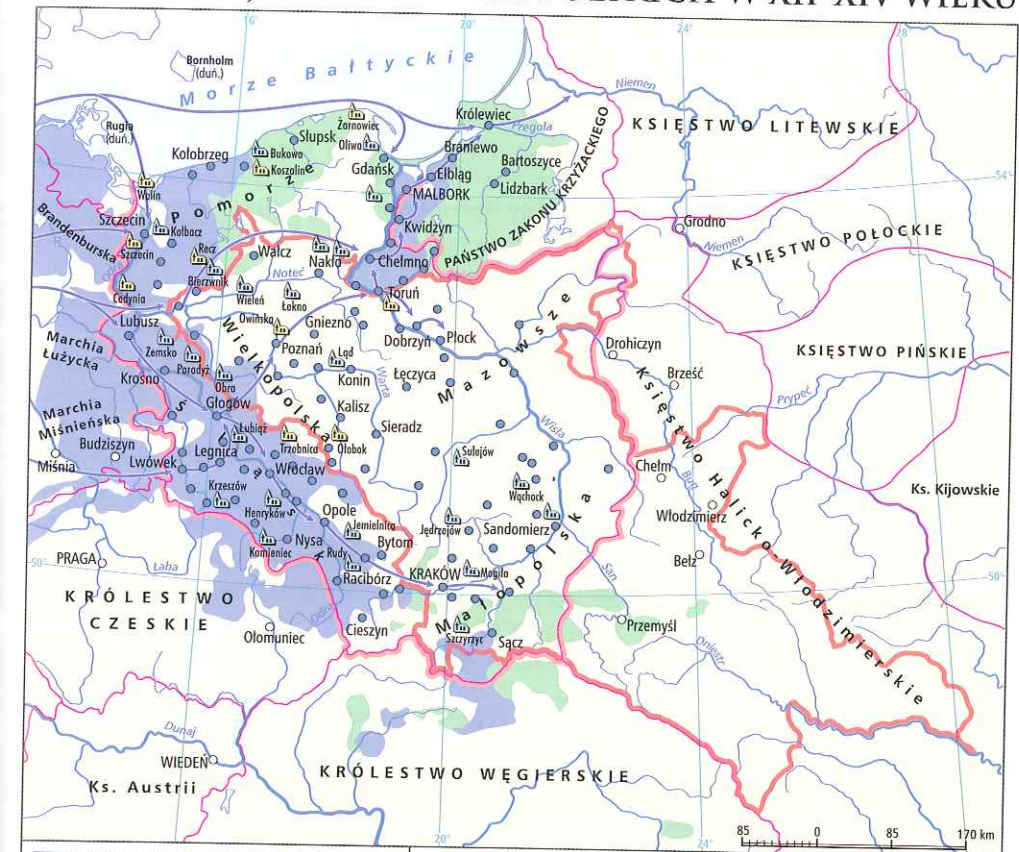
Ściąganie „wolnych gości” oraz inne metody pozyskiwania nowych poddanych stosowane na przełomie XII i XIII w. przez właścicieli ziemskich nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Miały jednak ogromny wpływ na zmiany, które dokonały się XIII w., czyli na rozpoczęcie **kolonizacji na prawie niemieckim**. Nazwa tego procesu pochodzi od przybywającej na ziemie polskie ludności, która pochodziła głównie z Niemiec, w wyniku czego umowy zawierane między osadnikami a panami feudalnymi wzorowano na prawie obowiązującym w tym kraju.

Kolonizacja na prawie niemieckim różniła się od wcześniejszego osadnictwa przede wszystkim większą skalą, lepszą organizacją oraz rozbudowanymi zasadami prawnymi. Pierwsze inicjatywy tego typu podjęli książęta dzielnicowi. Do poszukiwań nowych sposobów zwiększenia potencjału gospodarczego posiadanych ziem i pomnażania dochodów prawdopodobnie mobilizował ich fakt, że dysponowali jedynie częścią zasobów materialnych monarchii piastowskiej.

Dzięki kolonizacji upowszechniły się nowoczesne narzędzia oraz nieznanie wcześniej metody uprawy roli. Proces ten wpłynął także na upieniężnienie gospodarki, rozwój miast, rzemiosła, handlu i odrębnego prawa osadniczego. W ośrodkach wiejskich gwarantowało ono wolność osobistą osadników, prawo do dziedzicznej dzierżawy ziemi, stały czynsz płacony z tytułu jej posiadania, własne normy prawne regulujące życie gminne i rodzinne, samorząd oraz autonomię sądowniczą. W miastach obowiązywały analogiczne, choć bardziej rozbudowane zasady określające funkcjonowanie tych ośrodków. Prawo zapewniało tam dziedziczną własność nieruchomości, regulowało prowadzenie działalności kupieckiej i rzemieślniczej, a także gwarantowało samorząd w postaci rad miejskich oraz niezależne sądy ławnicze.

Na ziemiach polskich akcję kolonizacyjną zapoczątkował książę śląski Henryk Brodaty. Pierwszym impulsem do tych działań była „gorączka złota”, czyli odkrycie pokładów tego szlachetnego kruszcu nad Kaczawą i Bobrem. Książę osadził tam saksońskich górników, którzy założyli dwie osady Złotoryję oraz Lwówek Śląski. Podobnie postępowali inni władcy piastowscy, a także możnowładcy kościelni i świeccy. W XIV, a częściowo również w XV w. kolonizacja na prawie niemieckim objęła wszystkie ziemie polskie. W jej efekcie doszło do gruntownej zmiany organizacji życia gospodarczego oraz społecznego na tych terenach. Nastąpił rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej i społeczeństwa stanowego, co doprowadziło do przemiany ustroju politycznego państwa z monarchii patrymonialnej w stanową.

KOLONIZACJA NA ZIEMIACH POLSKICH W XII-XIV WIEKU

■ obszary objęte kolonizacją niemiecką w XIII w.
■ obszary objęte kolonizacją niemiecką w XIV w.
— granice Polski w 1138 r.
— granice Polski w 1370 r.
→ kierunki napływu ludności niemieckiej
⛪ klasztory cysterskie męskie założone w XIII w.
⛪ klasztory cysterskie żeńskie założone w XIII w.
● miasta lokowane na prawie niemieckim w latach 1211–1333

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy dzielnic Polski, w których w XIII i XIV w. lokowano najwięcej nowych miast.
2. Wyjaśnij, dlaczego wskazane na mapie obszary stały się głównymi terenami kolonizacji niemieckiej.

■ LOKOWANIE WSI

Kolonizację na prawie niemieckim przeprowadzano planowo i sukcesywnie. Na początku nowi przybysze osiedlali się głównie na Śląsku i Pomorzu Zachodnim, m.in. z powodu ożywionych kontaktów tamtejszych książąt z Rzeszą. Nowe osady wiejskie były umiejscowione głównie w sąsiedztwie lokowanych miast oraz lokalnych centrów handlu, administracji i sądownictwa. Chłopi osiedlali się tam na podstawie **umów lokacyjnych**. Określano w nich dokładnie obowiązki osadników oraz panów feudalnych. Początkowo umowy lokacyjne zawierano w formie ustnej. Dopiero z czasem upowszechniło się ich spisywanie, co znacznie lepiej zabezpieczało obie strony przed nagłymi zmianami ustalonych warunków.

Przed lokowaniem nowej wsi właściciel ziemi zazwyczaj starał się o immunitet, aby zagwarantować sobie jak największe zyski. Następnie wystawiał dokument, w którym zlecał **zasadcy** założenie wsi. Osoba ta zajmowała się sprowadzaniem osadników i przekazywaniem im ziemi wyznaczonej przez pana. Liczbę chłopów we wsi oraz wielkość ich działek określano

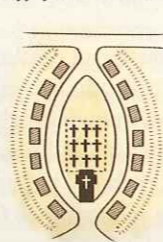
w umowie lokacyjnej. Zazwyczaj jedna rodzina otrzymywała **lan ziemi** (17–25 ha), co pozwalało jej się utrzymać. Pastwiska, lasy i łąki mieszkańcy danej wsi użytkowali wspólnie. Ponadto osadnikom przysługiwała **wolnizna**, czyli zwolnienie ze świadczeń feudalnych na początkowych etapach zagospodarowywania na czas od 2 do 24 lat. Najdłuższe okresy wolnizny wyznaczano osobom zasiedlającym miejsca trudno dostępne, np. znajdujące się w lesie, który należało wykarczować. Po zakończeniu wolnizny chłopci musieli płacić **czynsze** pieniądze, składać daniny w naturze, a także wykonywać niewielkie darmowe prace na rzecz feudałów. Obowiązywało ich także uiszczanie **dziesięciny** Kościołowi oraz podatków nieobjętych immunitetami. Osadnicy byli wolni i mogli odejść ze wsi – pod warunkiem, że przepracowali okres równy otrzymanej wcześniej wolniznie, zrealizowali konieczną robociznę i przekazali daninę za dany rok. Jeśli wywiązywali się ze wszystkich swoich zobowiązań, panowie feudalni nie mieli prawa usuwać ich z zajmowanej ziemi.

Zasadzca, który wypełnił warunki umowy zawartej z panem i przeprowadził lokację nowej osady, otrzymywał dziedziczny tytuł **softysa** oraz największe gospodarstwo, zwolnione z płacenia danin właścicielowi ziemskiemu. Miał także np. wyłączne prawo do posiadania stawu rybnego, prowadzenia karczmy, młyna lub jatki. Ponadto zbierał podatki dla pana, z których zatrzymywał dla siebie 1/6 czynszów i 1/3 kar sądowych. Spoczywał na nim również obowiązek służby wojskowej. Zasadzca przewodniczył w osadzie samorządowi oraz sądowi – **ławie wiejskiej**, rozstrzygającej spory między kmieciami, a w razie potrzeby mogącej odwołać się do feudała.

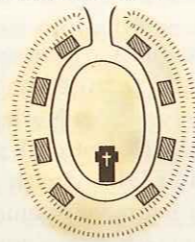
Korzyści płynące z lokowania wsi na prawie niemieckim odczuwali zarówno chłopci, jak i właściciele ziemscy. Szybko dostrzegły je również pozostałe grupy społeczne. Książęta, przedstawiciele Kościoła, możni, a nawet rycerze, kierowani chęcią zwiększenia swoich zysków, nadawali prawa niemieckie części istniejących już osad zamieszkałych przez polskich chłopów. Doprowadziło to do polepszenia warunków życia ludności wiejskiej, a z czasem także do powstania jednolitego stanu kmiecego.

■ Układ przestrzenny wsi

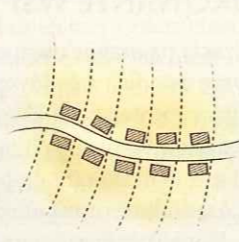
Lokacja na prawie niemieckim wpłynęła na powstanie nowego układu przestrzennego wsi. Wczesnośredniowieczne osady, stosunkowo niewielkie, miały układ nieregularny. Zakładano je najczęściej w pobliżu rzek, jezior lub stawów. Do najpopularniejszych typów słowiańskich wsi należały wielodrożnice, okolnice i owalnice. Nowe ośrodki, zakładane w okresie kolonizacji, były przede wszystkim znacznie większe. Zazwyczaj osiedlało się w nich kilkadziesiąt rodzin. Wsie te cechowała regularna, zwarta zabudowa. Domy i gospodarstwa wznoszono wokół centralnych placów, wzdłuż dróg albo strumieni. Regularne kształty miały również pola chłopskie, starannie odmierzane podczas lokacji. W XII–XIV w. część dawnych wsi (owalnice i okolnice) dostosowano do nowych warunków lokacyjnych. Powstał także nowy typ układu topograficznego wsi – tzw. ulicówki.

W **owalnicach** zabudowania były zgrupowane wokół charakterystycznego owalnego placu.

Okolnice to nieduże wsie, w których punkt centralny stanowił wewnętrzny plac lub jezioro, a domostwa skupiały się wokół nich.

W **ulicówce** domy wznoszono wzdłuż drogi, po obu jej stronach. Układ pól rolnych i pastwisk uprawianych zgodnie z zasadami trójpółowki nie był związany z zabudową mieszkalną.

? Jakie znaczenie dla nowych wsi miała lokacja na prawie niemieckim?

■ POWSTANIE MIAST

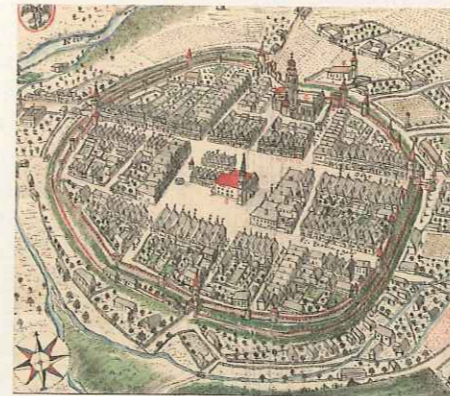
W okresie przedlokacyjnym na ziemiach polskich nie było osad miejskich, które przypominałyby miasta znane z Europy Zachodniej. Istniejące ośrodki były jedynie lepiej niż wsie ufortyfikowanymi miejscami schronienia dla okolicznej ludności. Kupcy oraz rzemieślnicy mieszkali zazwyczaj na terenach **podgrodzi** i często utrzymywali się dodatkowo z rolnictwa. Wymiana handlowa, zarówno lokalna, jak i dalekosiężna, dotyczyły jedynie niewielkiej części dóbr materialnych. Ludność samodzielnie wyrabiała większość potrzebnych narzędzi. Dopiero w XII–XIV w., gdy pojawiły się nadwyżki żywności, a mieszkańcy wsi mogli sobie pozwolić na zakup wyrobów rzemieślniczych, ukształtowała się gospodarka towarowo-pieniężna. Dzięki zyskom z lokalnego handlu ludzie żyjący na obszarach podgrodzi rezygnowali z uprawy roli. Jednak miasta, mające zupełnie inny status prawny niż dotychczasowe osady i podgrodzia, zaczęły powstawać dopiero w okresie kolonizacji – w efekcie napływu zachodnich osadników, wśród których byli także rzemieślnicy i kupcy.

■ Prawa lokacyjne

Prawo lokacyjne nadawane nowym miastom było zbiorem przywilejów, które lokujący nadawał przyszłym mieszkańcom, oraz statutów regulujących funkcjonowanie ośrodków. W Rzeszy przepisy lokacyjne zostały przedstawione m.in. w księdze zawierającej zbiór zwyczajów prawnych, zwanej *Zwierciadłem saskim*. Do Polski prawo lokacyjne dotarło wraz z osadnikami z Europy Zachodniej. Oprócz zmian unormowań wprowadziło m.in. regularną zabudowę wsi i miast.

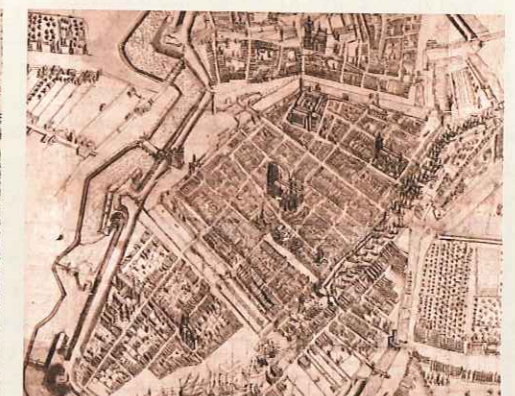
Prawo magdeburskie wzorowano na statucie nadanym Magdeburgowi w 1035 r. Było to najczęściej wykorzystywane prawo lokacyjne na ziemiach polskich. Od nazw jednych z pierwszych miast zakładanych zgodnie z nim na ziemiach polskich – Środy Śląskiej i Chelma – nazywane jest prawem średzkiem lub chelmińskim.

Prawo lubeckie wzorowano na statucie nadanym Lubece w 1226 r. Było on drugim najbardziej rozpowszechnionym prawem lokacyjnym. Według jego wzorów zakładano przede wszystkim miasta portowe wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku.

Paczków to miasto, w którym zachował się historyczny układ przestrzenny charakterystyczny dla lokacji na prawie magdeburskim. Miasta zakładane zgodnie z jego regulami miały prostokątny rynek, w którego centrum często sytuowano ratusz. Ulice przecinały się pod kątem prostym i tworzyły regularną siatkę.

■ rysunek, Śląsk, XVIII w.

Gdańsk pierwotnie lokowany był na prawie lubeckim, na co wskazuje istniejący do dziś układ przestrzenny miasta. Zabudowa wzniesiona na prawie lubeckim charakteryzowała się przede wszystkim brakiem rynku, którego funkcje spełniała szeroka, główna ulica – w Gdańsku ulice: Długa i Długi Targ.

■ rysunek, Gdańsk, XVII w.

? Jakie są podobieństwa i różnice między miastami lokowanymi na prawie magdeburskim i lubeckim?

Z czasem miasta zakładano z inicjatywy książąt, a nawet Kościoła i niektórych możnowładców. Nie było to jednak proste. Najpierw należało pozyskać przy pomocy zasadzcy odpowiednią liczbę osadników. Następnie książę oddawał do ich dyspozycji duży, zwarty teren. W osadach przedlokacyjnych stanowiło to problem, ponieważ działki ziemi były tam rozdrobione i należały także do możnych oraz Kościoła. W tej sytuacji książę musiał je wykupić lub zaofiarować ich właścicielom w zamian inne grunty. Dlatego czasami łatwiej było przeprowadzić lokację na nieużytkach, które osadnicy dopiero mieli zagospodarować. Na wyznaczonych terenach geometrzy wytyczali regularne plany ulic, parcele, miejsca pod budynki użyteczności publicznej oraz działki mieszczan.

Pierwszymi miastami lokacyjnymi na ziemiach polskich były założona w **1211 r. Złotoryja** oraz lokowana w **1217 r. Lwówek Śląski**. Później dołączyły do nich wielkie ośrodki: Wrocław (1242 r.), Poznań (1253 r.) i Kraków (1257 r.). Najwięcej lokacji miejskich – 121 książęcych oraz 7 kościelnych – przeprowadzono w XIII w. na Śląsku. Kolejne miejsca zajmowały Wielkopolska (38) oraz Małopolska (29), gdzie lokacji dokonywano przede wszystkim we włościach kościelnych. Lokowanym miastom nadawano prawa podobne do tych, które miały ośrodki niemieckie. Najpopularniejsze było prawo magdeburskie, a na Pomorzu – lubeckie. Powstały także

TEKST ŹRÓDŁOWY

LOKACJA KRAKOWA

Decyzja o lokacji Krakowa zapadła już w 1244 r., jednak zasadzca otrzymał odpowiedni dokument dopiero w 1257 r. Wystawił go książę Bolesław Wstydlivy.

[...] Zamierzając tedy założyć miasto w Krakowie i zgromadzić tamże ludzi z różnych klimatów, kładziemy to w uszy wszystkim, tak obecnym, jak przyszłym, że my Bolesław z łaski Bożej książę Krakowa i Sandomierza, wraz z [...] matką naszą Grzymistawą i szlachetną naszą żoną Kunegundą, zakładamy je na tym prawie, na jakim założone zostało miasto Wrocław, z tym jednak, by trzymano się nie tego, co się dzieje we Wrocławiu, lecz co się dzieć powinno w myśl prawa i form miasta Magdeburga. A jeśliby jaka wątpliwość co do tego powstała, wątpiący winni się uciec do prawa pisanego.

Przed wszystkim [...] wójtom naszym [...] obiecujemy przestrzegać niewzruszenie, że wszyscy mieszczanie mieszkający w tym mieście nie mają nam dawać ani żadnego czynszu, ani jakiegokolwiek daniny z osób swoich lub mieszkań, własnych lub należących do miasta,

przez przeciąg lat sześciu prócz [czynszów] ze sklepów, gdzie się sukno sprzedaje i ze sklepów przekupniów, które potocznie zwą się kramy, z których – skoro tylko je własnym kosztem i pracą wybudujemy, [bo i to im obiecaliśmy], – pięć części czynszu nam przypadnie, zaś szóstą część dziedzicznie pobierać będą pomienieni wójtowie; to jednakowoż nie z prawa, lecz dzięki naszej szczególnej łasce. Gdy zaś minie owe sześć lat, to z każdego siedliska obowiązani będą płacić nam ½ luta wedle wagi niemieckiej srebra używanego wówczas, gdy przypadnie termin płacenia [...]. Przyzwalamy także i obiecujemy niewzruszenie przestrzegać, aby wójtowie pomienieni swobodnie bez wszelkiej opłaty i cła naszego wieczyście towary swoje przewozili i przechodzili przez całe nasze władztwo i księstwa; inni zaś mieszkańcy tegoż miasta przez 10 lat tąż samą mają cieszyć się wolnością.

Źródło: *Wiek V-XV w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 229-230.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień przywileje nadane w dokumencie lokacyjnym wójtom z Krakowa.
2. Odpowiedz, jakie korzyści na mocy aktu lokacji uzyskali mieszczanie krakowscy.

Mury obronne Szydłowa są zwieńczone blankami (krenelażem), czyli rzędem prostokątnych elementów przypominających zęby. Prześwity między nimi ułatwiały prowadzenie obrony miast – m.in. umożliwiały łucznikom ostrzał przeciwników.

■ fotografia współczesna, Polska

lokalne odmiany praw miejskich, służące w przyszłości jako wzorce. Ośrodki o ustroju analogicznym do Środy Śląskiej nazywano miastami na prawie średzkim, te zaś, przy których zakładaniu korzystano z przykładu położonych w państwie Krzyżaków Chełmna i Torunia – miastami na prawie chełmińskim.

W lokowanych miastach zasadzcy zostawiali **wójtami** (była to funkcja dziedziczna), reprezentującymi panów feudalnych. Mieszczanom oddawano działki pod zabudowę, wyznaczano okres wolnizny oraz wysokość czynszów. Wraz z rozwojem miast narastał jednak konflikt między właścicielami ziemskimi a mieszczanami, dążącymi do większej niezależności. Mieszkańcy najbogatszych ośrodków starali się wykupić z rąk właścicieli uprawnienia wójtowskie. Jeżeli ich działania kończyły się sukcesem, likwidowano urząd wójta, a władzę sprawowaną dotąd przez tę osobę przejmowała wybierana przez mieszczan rada, na której czele stał burmistrz.

■ POCZĄTKI SPOŁECZEŃSTWA STANOWEGO

W okresie rozbitcia dzielnicowego na ziemiach polskich rozpoczął się proces formowania społeczeństwa stanowego. U jego podstaw leżało upowszechnienie się immunitetów i prawa niemieckiego – regulacje te zastąpiły obowiązujące dotychczas prawo książęce.

W Polsce, podobnie jak w całej łacińskiej Europie, najwcześniej wyodrębnił się **stan duchowny**, co było następstwem reformy gregoriańskiej, czyli przyjęcia prawa kanonicznego. Hierarchowie wykorzystali rywalizację między książętami dzielnicowymi i uzyskali przywileje, które zapewniały instytucjom kościelnym autonomię prawną. Pierwszy przywilej dla Kościoła wystawił w 1180 r. na wiecu w Łęczycy Kazimierz Sprawiedliwy. Dokument ten znosił nadużycia w egzekwowaniu posług prawa książęcego w dobrach kościelnych oraz przejmowanie przez władców mienia ruchomego po zmarłych biskupach. Przełomowy okres dla adaptacji prawa kanonicznego w polskim Kościele stanowiły czasy arcybiskupa gnieźnieńskiego **Henryka Kietlicza**, zdecydowanego zwolennika reformy gregoriańskiej, wspieranego przez papieża Innocentego III. Arcybiskup forsował wprowadzenie kanonicznego wyboru biskupów przez kapituły katedralne oraz celibatu. Prawdopodobnie pierwszym polskim hierarchą wybranym w ten sposób (w 1207 r.) był biskup krakowski **Wincenty Kadłubek**. W **1210 r.** na zjeździe książąt dzielnicowych w **Borzykowej** arcybiskup Kietlicz uzyskał od księcia krakowskiego Leszka Białego przywilej gwarantujący szeroki immunitet dla dóbr kościelnych, uwalniający żyjących na ich obszarach poddanych od ciężarów prawa i sądownictwa książęcego. Pięć lat później regulację tę potwierdziło kilku książąt dzielnicowych na zjeździe w Wolborzu. W pierwszej połowie XIII w. duchowieństwo polskie miało już własne sądownictwo, u którego podstaw leżało prawo kanoniczne.

W czasach rozbicia dzielnicowego zaczął się również formować drugi stan – **szlachta**. Najważniejszymi przyczynami tego procesu były emancypacja rycerstwa od prawa książęcego oraz przekształcenie posiadłości tej grupy w niezależne od władców własności alodialne. Wprawdzie jeszcze do XIV w. utrzymywały się różnice prawne między możnowładztwem a rycerstwem, które jednak stopniowo się zacierały. Polską szlachtę wyróżniał brak typowego dla większości krajów europejskich podziału prawnego na stany: wyższy i niższy. Potwierdzają to przywileje generalne uzyskane w XIV i XV w., gwarantujące formalnie takie same uprawnienia wszystkim przedstawicielom tej grupy społecznej. W strukturze polskiej szlachty ważną rolę odgrywały rody, które składały się z wielu rodzin osiadłych w różnych miejscach kraju oraz ich mniej zamożnej klienteli. Posługiwały się one tymi samymi herbami. Łączące ich członków pokrewieństwo często miało charakter symboliczny. Rody zaczęły tracić znaczenie w XV w., wraz z rozwojem szlacheckiego samorządu terytorialnego (sejmików, sądów, urzędów).

Mieszczanstwo jako stan mający odrębne prawa ukształtowało się dzięki lokacjom na prawie niemieckim. Mieszczanie mieli własne sądownictwo i cieszyli się wolnością osobistą. Miasta nie otrzymały jednak żadnych przywilejów generalnych. Każdemu z nich przyznano odrębne gwarancje swobód – powstałe na podstawie tych samych wzorców, dlatego często podobne lub nawet identyczne. Brak przywilejów generalnych, a także słabość potencjału ekonomicznego i ludnościowego oraz obcość etniczna znacznej części mieszczan zdecydowały o nikłej roli politycznej polskich miast w późnym średniowieczu.

Około 80% ogółu ludności stanowili **chłopi**. Upowszechnienie się prawa niemieckiego było korzystne również dla nich, wpłynęło bowiem na ujednoczenie statusu społecznego tej warstwy. Nowe przepisy zagwarantowały chłopom swobodę osobistą, dziedziczość dzierżawy uprawianej ziemi, stały wymiar czynszu oraz ustanowienie wiejskiego samorządu.

Jastrzębiec jest najbardziej rozpowszechnionym herbem szlacheckim na terenach Polski. Przedstawia złotą podkowę i krzyż kawalerski na błękitnym tle. Nad tarczą znajduje się helm heraldyczny, zwieńczony koroną, na której umieszczono klejnot z jastrzębiem. To właśnie od niego pochodzi nazwa herbu.

ĆWICZENIA

1. Wymień przyczyny ożywienia gospodarczego na ziemiach polskich w okresie rozbicia dzielnicowego.
2. Wyjaśnij znaczenie immunitetów dla rozwoju polskiej gospodarki i społeczeństwa w XII–XIV w.
3. Przedstaw proces lokowania wsi na prawie niemieckim.
4. Opisz wpływ przemian zachodzących w rolnictwie na powstawanie miast.
5. Omów przyczyny ukształtowania się stanów w Polsce.

DLA ZAINTERESOWANYCH

Polska dzielnicowa i zjednoczona. Państwo – społeczeństwo – kultura, red. A. Gieysztor, Warszawa 1972.
B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997.